

УДК: 372.8:371

DOI 10.33514/1694-7851-2025-4/1-374-383

Умбеталиева К.А.

окутуучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

malikalimovv3@gmail.com

ОРТО КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮ БӨЛҮМҮНДӨГҮ ОКУТУУЧУЛАРДЫН УКУГУ ЖАНА МИЛДЕТТЕРИ

Аннотация. Бул макала орто кесиптик билим берүү тармагында иштеген окутуучулардын укуктары жана милдеттерин ар тараптуу илимий жактан талдоого багытталган. Азыркы учурда билим берүү системасында жүрүп жаткан өзгөрүүлөр жана санариптешүү процесстери педагогдордун ишмердүүлүгүнө, кесиптик жоопкерчилигине жана укуктук макамына түздөн-түз таасир этүүдө. Макалада окутуучулардын эмгек укуктарынын мазмуну, алардын педагогикалык ишмердүүлүктөгү милдеттери жана коом алдындагы жоопкерчилиги кеңири каралат. Ошондой эле, Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамына жана тиешелүү ченемдик актыларга таянып, педагогдордун укуктук корголушунун абалы жана көйгөйлүү маселелери изилденет. Изилдөөдө салыштырма жана аналитикалык методдор колдонулуп, орто кесиптик билим берүү мекемелеринде окутуучулардын укуктарын камсыз кылуу жана милдеттерин тактоо боюнча сунуштар берилет. Натыйжада, педагогдордун социалдык статусун чыңдоо, кесиптик компетенттүүлүгүн өнүктүрүү жана билим берүү процессинде укуктук маданиятты жогорулатуу зарылдыгы негизделет. Макала окутуучулардын укуктук жоопкерчилигин арттыруу жана билим берүү сапатын жакшыртуу үчүн маанилүү методикалык жана практикалык багыттарды сунуштайт.

Негизги сөздөр: окутуучу, укук, милдет, орто кесиптик билим берүү, педагогикалык ишмердүүлүк, мыйзам, этика, жоопкерчилик, компетенция, социалдык коргоо, билим сапаты, студент, методика, өнүгүү, кесипкөйлүк.

Умбеталиева К.А.

преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г.Бишкек

malikalimovv3@gmail.com

ПРАВА И ОБЯЗАННОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ СРЕДНЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В статье рассматриваются права и обязанности преподавателей, работающих в системе среднего профессионального образования. Современные реформы и процессы цифровизации оказывают прямое влияние на профессиональную деятельность, ответственность и правовой статус педагогов. Особое внимание уделяется содержанию трудовых и профессиональных прав преподавателей, их обязанностям в образовательном процессе, а также роли учителя в формировании качественного образовательного

пространства. На основе Закона Кыргызской Республики «Об образовании» и других нормативно-правовых документов анализируется состояние правовой защиты педагогов и выявляются существующие проблемы. В исследовании применены сравнительный и аналитический методы, позволившие выработать конкретные предложения по укреплению правового положения преподавателей и повышению их профессиональной компетентности. В заключении подчеркивается важность развития правовой культуры, социальной поддержки и профессионального роста педагогов как основы повышения качества среднего профессионального образования.

Ключевые слова: преподаватель, право, обязанность, среднее профессиональное образование, педагогическая деятельность, закон, этика, ответственность, компетентность, социальная защита, качество образования, студент, методика, развитие, профессионализм.

K.A. Umbetalieva

teacher

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

s. Bishkek

malikalimovv3@gmail.com

RIGHTS AND RESPONSIBILITIES OF TEACHERS OF THE DEPARTMENT OF SECONDARY VOCATIONAL EDUCATION

Annotation. This article focuses on a comprehensive scientific analysis of the rights and responsibilities of teachers working in the field of secondary vocational education. Current reforms and the ongoing digitalization process directly influence teachers' professional activities, responsibilities, and legal status. The article explores the content of teachers' labor and professional rights, their obligations within the educational process, and their role in ensuring educational quality. Based on the Law of the Kyrgyz Republic «On Education» and related regulatory acts, the study examines the current state and challenges of teachers' legal protection. Using comparative and analytical methods, the author proposes recommendations to strengthen teachers' legal and social status and enhance their professional competence. The findings emphasize the need to improve legal awareness, develop professional ethics, and support teachers' continuous growth as key factors in improving the quality of vocational education. The article provides methodological and practical insights aimed at increasing teachers' accountability and educational effectiveness.

Keywords: teacher, right, duty, secondary vocational education, pedagogical activity, law, ethics, responsibility, competence, social protection, education quality, student, methodology, development, professionalism.

Орто кесиптик билим берүү бүгүнкү күндө коомдун социалдык-экономикалык өнүгүүсүндө өзгөчө орунду ээлейт. Себеби дал ушул деңгээлде даярдалган адистер өндүрүштүн, кызмат көрсөтүүнүн, технологиянын жана башкаруу системаларынын негизги кыймылдаткыч күчү болуп саналат. Ар бир өлкөнүн туруктуу өнүгүүсү жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү билим берүү системасынын сапаты менен түздөн-түз байланыштуу. Ошондуктан орто кесиптик билим берүүнүн сапатын камсыз кылуу маселеси, өзгөчө окутуучулардын кесиптик ишмердүүлүгүнө, укуктук макамына жана социалдык абалына байланыштуу маселелер бүгүнкү күндө өтө актуалдуу болуп саналат.

Окутуучунун коомдогу ролу абдан жогору. Ал билим берүү процессинин негизги катышуучусу жана билим берүүнүн мазмунун ишке ашыруучу субъект катары каралат. Бирок окутуучунун ишинин натыйжалуулугу анын укуктарынын сакталышына, милдеттеринин так аныкталышына жана укуктук жактан корголушуна түздөн-түз көз каранды. Эгерде педагог өзүнүн укуктук статусун билбесе же мыйзамдык жактан жетиштүү корголбогон шартта иштесе, анда бул билим берүү сапатына, студенттердин мотивациясына жана жалпы окуу процессинин натыйжалуулугуна терс таасир этет. Демек, окутуучулардын укуктарын жана милдеттерин илимий негизде изилдөө бүгүнкү күндө зарыл жана өз убагында көтөрүлүп жаткан маселе болуп эсептелет.

Кыргыз Республикасынын билим берүү системасында соңку жылдары бир катар реформалар жүргүзүлүп, билим берүүнүн бардык деңгээлдеринде жаңы стандарттар, санариптик окутуу элементтери жана компетенттүүлүккө негизделген ыкмалар киргизилди. Бирок бул өзгөрүүлөр менен катар педагогдордун укуктук абалына тиешелүү маселелер жетиштүү деңгээлде изилденбей келет. Көп учурда окутуучулардын жумуш жүтүн бөлүштүрүү, эмгек акысын эсептөө, социалдык кепилдиктерди берүү жана кесиптик өнүгүүсүн камсыз кылуу боюнча укуктук боштуктар байкалат. Бул жагдайлар билим берүү процессинин натыйжалуулугуна жана окутуучулардын мотивациясына терс таасир тийгизүүдө.

Изилдөөнүн *актуалдуулугу* дал ушул көйгөйлөр менен байланыштуу. Орто кесиптик билим берүү мекемелеринде иштеген педагогдордун укуктары жана милдеттери мыйзамдарда көрсөтүлгөнү менен, алардын иш жүзүндөгү аткарылышы көп учурда татаалдыктарды жаратат. Кээ бир учурларда окутуучулар өз укуктарын коргоо жолдорун билбейт же тиешелүү мамлекеттик органдардан жетиштүү колдоо ала албайт. Натыйжада билим берүү системасында укуктук боштуктар жана уюштуруучулук көйгөйлөр жаралат. Мындай абал педагогдордун кесиптик кадыр-баркына жана коомдогу ордуна да таасир этет.

Бул изилдөөнүн *максаты* – орто кесиптик билим берүү тармагында иштеген окутуучулардын укуктары менен милдеттеринин мазмунун талдоо, алардын укуктук абалын аныктоо жана укуктук-методикалык жактан өркүндөтүү жолдорун сунуштоо болуп саналат. Изилдөөнүн *милдеттери* төмөнкүлөрдөн турат:

1. Кыргыз Республикасынын билим берүү жана эмгек мыйзамдарынын негизинде окутуучулардын укуктук статусун талдоо;
2. Орто кесиптик билим берүү мекемелеринде педагогдордун негизги милдеттерин жана жоопкерчиликти аныктоо;
3. Укуктук корголуш деңгээлин баалоо жана көйгөйлүү маселелерди аныктоо;
4. Педагогдордун укуктарын иш жүзүндө камсыз кылуу үчүн методикалык жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу;
5. Орто кесиптик билим берүү системасында окутуучулардын кесиптик этикасынын жана жоопкерчилигинин ролун ачып көрсөтүү.

Изилдөөнүн *объектиси* – орто кесиптик билим берүү системасындагы педагогдордун ишмердүүлүгү, укуктук жана социалдык абалы. Изилдөөнүн *предмети* – окутуучулардын укуктары, милдеттери, кесиптик жоопкерчилиги жана укуктук корголушу.

Бул темага байланыштуу илимий жана практикалык булактарды талдоо көрсөткөндөй, көптөгөн изилдөөлөр жогорку билим берүү мугалимдерине арналган, ал эми орто кесиптик билим берүү тармагындагы окутуучулардын укуктук жана социалдык абалына арналган эмгектер өтө аз. Кээ бир авторлор педагогдордун кесиптик компетенттүүлүгүн, этикасын жана

методикалык ишмердүүлүгүн изилдешкени менен, алардын укуктук макамы жана милдеттеринин аткарылышы көбүнчө үстүрт каралган. Бул жагдай илимий талаада боштук бар экенин көрсөтөт жана дал ушул теманы терең изилдөөгө түрткү берет.

Кыргызстандагы орто кесиптик билим берүү мекемелеринде педагогдордун укуктары эмгек мыйзамдары, билим берүү жөнүндөгү мыйзамдар жана ички нормативдик актылар менен жөнгө салынат. Бирок бул документтердин айрым жоболору реалдуу турмушта толук колдонулбайт. Мисалы, окутуучулардын кесиптик өнүгүү мүмкүнчүлүктөрү жетишсиз, квалификацияны жогорулатуу курстарынын сапаты жана жеткиликтүүлүгү бирдей эмес, ошондой эле педагогдордун социалдык кепилдиктери көп учурда каржылык мүмкүнчүлүктөргө жараша өзгөрүп турат. Бул жагдайлар педагогдордун ишине кызыгуусун жана чыгармачылык активдүүлүгүн төмөндөтөт.

Ошондуктан, бул изилдөө педагогдордун укуктарын жана милдеттерин укуктук, социалдык жана педагогикалык аспектилерде комплекстүү талдоону максат кылат. Макалада укуктук ченемдердин мазмуну гана эмес, алардын иш жүзүндө колдонулушунун натыйжалуулугу да бааланат. Мунун натыйжасында педагогдордун укуктук маданиятын жогорулатуу, алардын кесиптик кадыр-баркын сактоо жана билим берүү сапатын арттыруу боюнча практикалык сунуштар иштелип чыгат. Жыйынтыктап айтканда, «Орто кесиптик билим берүү бөлүмүндөгү окутуучулардын укугу жана милдеттери» темасы азыркы билим берүү системасындагы эң маанилүү маселелердин бири болуп саналат. Бул теманын илимий жактан изилдениши педагогдордун укуктук корголушун чыңдоого, алардын кесиптик компетенциясын жогорулатууга жана билим берүү процессинин сапатын өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт. Демек, изилдөөнүн натыйжалары теориялык жактан да, практикалык жактан да билим берүү саясатына, педагогикалык кадрларды даярдоо системасына жана укуктук чөйрөнүн өнүгүшүнө салым кошот.

Орто кесиптик билим берүү тутумунда окутуучулардын укуктары менен милдеттерин изилдөө – азыркы билим берүү саясатынын эң маанилүү маселелеринин бири болуп эсептелет. Себеби билим берүү системасынын сапаты, мазмуну жана натыйжалуулугу түздөн-түз педагогдордун кесиптик ишмердүүлүгүнө, алардын укуктук абалына жана милдеттерди аткаруу даражасына көз каранды [3, 17-б.].

Окутуучулардын укуктук жана этикалык статусу Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамында [1] жана «Педагогдун статусу жөнүндө» мыйзамында [2] кенири чагылдырылган. Бул документтерде педагогдун кесиптик эркиндиги, академиялык автономиясы, материалдык жана социалдык кепилдиктери, ошондой эле билим берүү процессиндеги милдеттери так аныкталган.

Педагогикалык теорияда «укук» түшүнүгү мугалимдин өз кесиптик ишин эркин жана жоопкерчилик менен аткаруусуна шарт түзүүчү социалдык жана укуктук мүмкүнчүлүктөрдүн жыйындысы катары каралат. Ал эми «милдет» – бул ошол укуктарды ишке ашырууда коомдун, мамлекеттин жана окуучулардын алдындагы жоопкерчилик формасы болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык, орто кесиптик билим берүү тармагындагы окутуучулар төмөнкү негизги укуктарга ээ:

- окуу процессинин мазмунун жана формаларын өз алдынча тандоо [1, 15-б.];
- кесиптик өнүгүү, квалификациясын жогорулатуу укугу;
- илимий жана чыгармачыл ишмердүүлүк жүргүзүү укугу;
- эмгек шарттарын жакшыртуу жана социалдык коргоого ээ болуу укугу;
- билим берүү процессинде этикалык жана укуктук колдоого ээ болуу

Ошол эле учурда окутуучулардын милдеттери да так аныкталган:

- билим берүү стандарттарына ылайык окутуу процессин уюштуруу;
- студенттердин кесиптик жана адамдык сапаттарын калыптандыруу;
- академиялык чынчылдыкты сактоо;
- коопсуздук жана этикалык нормаларды сактоо

Бул укуктар менен милдеттердин ортосундагы баланс билим берүү процессинин туруктуулугун камсыз кылат. Бирок практикалык турмушта бул нормалар көп учурда формалдуу аткарылат. Мисалы, окутуучулардын өз укуктарын билүү деңгээли төмөн, ошондой эле мыйзамдык документтердин практикалык колдонулушу жетишсиз экени байкалат.

Педагогикалык илимде окутуучунун укуктары менен милдеттери анын кесиптик маданиятынын, инсандык жоопкерчилигинин жана методикалык чеберчилигинин бөлүгү катары каралат. К. У. Карабаева белгилегендей, укуктар билим берүү процессинде мугалимдин чыгармачыл потенциалын ачууга өбөлгө түзсө, милдеттер – анын ишмердүүлүгүнүн багытын аныктайт [5, 28-б.].

Орто кесиптик билим берүү системасында окутуучу эки маанилүү функцияны аткарат:

1. **Кесиптик билим берүүчү** – студенттерди белгилүү бир адистик боюнча даярдоо;
2. **Тарбиялык жетекчи** – инсандык, жарандык жана моралдык сапаттарды өнүктүрүүчү.

Бул эки функцияны тең натыйжалуу ишке ашыруу үчүн окутуучу укуктук эркиндик менен камсыз болушу зарыл. Бирок ошол эле учурда анын милдеттери да так белгиленип, ишмердүүлүгү мониторинг аркылуу бааланууга тийиш.

Методикалык жактан караганда, окутуучунун укуктары жана милдеттери билим берүү процессинин уюштурулушу менен тыгыз байланышта. Мисалы, студенттердин өз алдынча ишин уюштуруу, инновациялык технологияларды колдонуу, санариптик билим берүү чөйрөсүндө коопсуздук эрежелерин сактоо окутуучунун жана студенттин укуктук өз ара аракеттенүүсүнө негизделет [4, 71-б.].

Азыркы мезгилде методикалык жактан негизги көйгөйлөрдүн бири – окутуучулар укуктук нормаларды методикалык иштерде туура колдоно албай жатышы. Көпчүлүк педагогдор окуу процесси боюнча укуктук актылар менен тааныш болсо да, аларды практикалык ишке интеграциялоо механизмдери жетишсиз. Бул абал педагогдордун укуктук маданиятын жогорулатуу зарылдыгын шарттайт.

Бул темага байланыштуу Кыргызстандын жана чет өлкөлөрдүн бир катар изилдөөчүлөрү иш алып барышкан. Мисалы, Мамбетова педагогдун укуктук статусун мыйзамдык жактан талдаган; Токтосунов окутуучунун кесиптик милдеттерин педагогикалык баалуулук катары караган; Карабаева педагогдордун моралдык жоопкерчилигин изилдеген. Бирок бул иштерде орто кесиптик билим берүү деңгээлине тиешелүү практикалык механизмдер жетишсиз каралган.

Ошондуктан бул изилдөөнүн теориялык негизинде окутуучунун укуктары менен милдеттерин укуктук, педагогикалык жана методикалык системанын өз ара байланышкан элементтери катары талдоо өзгөчө мааниге ээ.

Орто кесиптик билим берүү бөлүмүндөгү окутуучулардын укуктары менен милдеттеринин ишке ашуу деңгээлин аныктоо максатында 2024–2025-окуу жылында атайын практикалык изилдөө жүргүзүлдү. Изилдөөнүн негизги максаты – педагогдордун укуктук жана методикалык сабаттуулугунун абалын, алардын өз укуктарын жана милдеттерин

канчалык деңгээлде билерин, ошондой эле бул түшүнүктөрдүн иш жүзүндө кандайча ишке ашырыларын талдоо болду. Изилдөө үч этапта жүргүзүлдү:

1. Сурамжылоо (анкета) – 86 окутуучудан (Бишкек, Ош жана Кара-Балта шаарларындагы орто кесиптик билим берүү мекемелеринен) маалымат чогултулду;
2. Байкоо (педагогикалык практика) – 12 сабакка катышуу жана окутуучунун жүрүм-турумун талдоо;
3. Маектешүү жана документтерди талдоо – ички жоболор, эмгек келишимдери жана этикалык кодекстер каралды.

Бул ыкмалар комплекстүү түрдө колдонулуп, сапаттык жана сандык маалыматтарды чогултууга мүмкүнчүлүк берди [3, 61-б.].

Сурамжылоонун максаты – окутуучулардын укуктары менен милдеттери боюнча маалымдуулугунун деңгээлин аныктоо болду. Негизги суроолор төмөнкүдөй болду:

- Сиз билим берүү мыйзамдарында белгиленген педагогдун укуктарын билесизби?
- Сиз өз укуктарыңызды иште канчалык колдоносуз?
- Педагогикалык милдеттериңиздин мазмуну тууралуу маалыматыңыз барбы?
- Эмгек келишимиңизде укуктук коргоо чаралары каралганбы?

1.

2. Таблица. Жыйынтыгында төмөнкү маалыматтар алынды:

Көрсөткүч	"Билем жана колдоном"	"Билем, бирок колдобойм"	"Так билбейм"
Укуктар боюнча маалымдуулук	38%	42%	20%
Милдеттерди аткаруу деңгээли	52%	33%	15%
Мыйзамдык документтер менен иш тажрыйбасы	41%	36%	23%

Бул маалыматтардан көрүнүп тургандай, окутуучулардын көпчүлүгү (42%) укуктарын билсе да, аларды иш жүзүндө колдоно алышпайт. Себеби мыйзамдык ченемдер практикада толук түшүндүрүлбөйт жана жетекчилик тарабынан укуктук колдоо механизмдери жетишсиз [4, 75-б.].

Байкоо этаптарында окутуучулардын сабак өткөрүү процессинде укуктук жана этикалык нормаларды сактоо деңгээли каралды. Байкоо 12 сабактын негизинде жүргүзүлүп, төмөнкү критерийлер бааланды:

- Студенттин укуктарына урмат менен мамиле;
- Академиялык чынчылдыкты сактоо;
- Баалоодо адилеттүүлүк;
- Окутуучунун кесиптик жүрүм-туруму.

Жыйынтыгында 12 сабактын ичинен 7 сабакта окутуучу студенттердин укуктарын толук сактаганы байкалган, 3 сабакта формалдуу түрдө гана сакталган, ал эми 2 сабакта этикалык бузуу учурлары катталган. Мисалы, айрым окутуучулар баа коюуда студенттердин катышуусуна же пикирине көңүл бурбастан өз алдынча чечим кабыл алышкан [5, 54-б.].

Бул абал педагогдордун укуктук маданияты менен педагогикалык этикасынын жетишсиз өнүккөнүн көрсөтөт. Ошол эле учурда байкоо көрсөткөндөй, жаш муун окутуучулары (жашы 25–35 жаштагы) укуктук жоопкерчиликке көбүрөөк маани берип, өз укуктарын жана студенттик укуктарды сактоого умтулушат.

Маектешүүнүн жүрүшүндө көпчүлүк окутуучулар укуктары жөнүндө маалыматты формалдуу түрдө гана билиштерин, ал эми практикалык колдонуу жагынан кыйынчылыктар бар экенин белгилешти. Айрым цитаталар:

«Мыйзамда жазылган укуктарыбыз бар, бирок аларды колдонуунун механизми көрсөтүлгөн эмес» (Сурамжылоо катышуучусу №27). «Милдеттерди баарыбыз билебиз, бирок укук коргоо жагынан колдоо жок» (Катышуучу №41). Документтерди талдоодо айрым билим берүү мекемелеринде окутуучулардын укуктары жөнүндө жоболор бар болгону менен, алар көп учурда эски редакцияда колдонулуп жаткандыгы аныкталды. Бул маалымат 2018-жылдагы ички нормативдик актыларга таандык экендиги менен тастыкталды. Бул көрүнүш билим берүү уюмдарында укуктук документтерди жаңылоонун кечендегендигин жана практикага реалдуу интеграцияланбаганын көрсөтөт.

Жүргүзүлгөн практикалык изилдөөлөрдүн жыйынтыгында төмөнкү негизги тенденциялар аныкталды:

1. Окутуучулардын укуктук жана методикалык маалымдуулугу орточо деңгээлде – укуктар боюнча 38–42%, милдеттер боюнча 52%;
2. Укуктарды иш жүзүндө колдонуу деңгээли төмөн, себеби укуктук колдоо механизмдери начар;
3. Педагогдордун укуктук маданиятын жана укуктук жоопкерчилигин өнүктүрүү системасы жетишсиз;
4. Ички документтердин жана жоболордун көпчүлүгү эски;
5. Мыйзамдык ченемдер педагогикалык практикада толук интеграцияланган эмес.

Изилдөөнүн натыйжасында бир нече сунуштар иштелип чыкты:

- орто кесиптик билим берүү уюмдарында окутуучулар үчүн «укуктук сабаттуулук модулу» киргизүү;
- билим берүү мыйзамдары боюнча мезгил-мезгили менен тренингдерди уюштуруу;
- окутуучулардын ишин баалоодо укуктук жана этикалык критерийлерди киргизүү;
- ички жоболорду жаңылоо жана педагогдордун укуктарын чагылдырган жаңы документтерди кабыл алуу [1, 39-б.].

Бул практикалык изилдөөнүн жүрүшүндө орто кесиптик билим берүү бөлүмүндөгү окутуучулардын укуктары менен милдеттеринин учурдагы абалы кеңири каралды. Бирок изилдөөнүн чектөөлөрү да бар:

- Изилдөө үч шаар менен гана чектелген;
- Маалыматтар окутуучулардын өз баалоосуна негизделген;
- Мыйзамдык өзгөрүүлөр тез жүрүп жаткан шартта айрым маалыматтардын актуалдуулугу убакыт өткөн сайын өзгөрүшү мүмкүн.

Келечекте бул теманы кеңейтүү үчүн укуктук маданиятты жогорулатуу программаларынын натыйжалуулугун эксперименталдык жол менен изилдөө сунушталат. Ошондой эле эл аралык салыштырма талдоо жүргүзүү зарыл.

Орто кесиптик билим берүү тармагында окутуучулардын укуктары менен милдеттерин изилдөө боюнча алынган маалыматтарды талдоо алардын кесиптик ишмердүүлүгүндө укуктук жана педагогикалык компоненттердин өз ара байланышы өтө маанилүү экенин көрсөттү. Изилдөөнүн натыйжасында педагогдордун укуктук маданиятынын деңгээли орточо экендиги аныкталды, бул билим берүү системасында укуктук сабаттуулукту жогорулатуу зарылчылыгын далилдейт.

Сурамжылоо жана байкоо жыйынтыктары көрсөткөндөй, окутуучулар өз укуктарын жана милдеттерин негизинен мыйзамдык документтерден эмес, жетекчилердин көрсөтмөлөрү аркылуу билишет. Бул көрүнүш укуктук маалымдуулуктун системалуу түрдө калыптанбаганын билдирет.

Педагогдордун 42% гана өз укуктарын иш жүзүндө колдоно алышат, калгандары укуктарын билгени менен колдонуу механизмдерин так түшүнбөйт. Бул абал педагогдордун укуктук жана методикалык даярдыгынын ортосундагы байланыштын начар экенин айкын көрсөтөт.

Изилдөөдө дагы бир маанилүү жыйынтык – педагогдор укуктарын көбүнчө *жеке кызыкчылыктар менен*, ал эми милдеттерин *жамааттык жоопкерчилик менен* байланыштырган. Бул көрүнүш педагогикалык маданияттын жана кесиптик этиканын деңгээлин мүнөздөйт [5, 59-б.].

Демек, укуктук түшүнүктөр педагогикалык практикада формалдуу гана колдонулуп жатканын айтууга болот. Ошондуктан укуктук билим берүү жана педагогикалык этика бирдиктүү система катары өнүгүшү зарыл.

Изилдөөнүн жыйынтыктары мурунку теориялык талдоолор менен тыгыз байланышта. Мисалы, Мамбетова [3, 84-б.] белгилегендей, укуктук ченемдердин билим берүү чөйрөсүнө интеграцияланышы үзгүлтүксүз жүргүзүлбөсө, педагогдун кесиптик абалы формалдуу гана болот. Бул теория практикалык изилдөөдө да тастыкталды: мугалимдер укуктук документтерди билишкени менен, алардын күнүмдүк ишинде колдонуу деңгээли төмөн. Ошондой эле Токтосунов [4, 91-б.] педагогикалык ишмердүүлүктүн натыйжалуулугу укуктук жана этикалык эркиндиктин деңгээлине көз каранды экенин белгилеген. Изилдөөнүн жүрүшүндө бул көз караш тастыкталды, анткени укуктук коргоосу күчтүү болгон мугалимдер өз милдеттерин жоопкерчиликтүү аткарышат жана студенттер менен иштөөдө ынанымдуураак мамиле көрсөтүшөт. Бул маалыматтар теориялык моделдердин практикалык негиздүүлүгүн ырастайт жана укуктук-педагогикалык интеграцияны күчөтүү зарылдыгын көрсөтөт.

Изилдөөдө бир нече көйгөйлүү аспекттер белгиленди:

1. *Укуктук маалыматтын жетишсиздиги.* Көпчүлүк педагогдор билим берүү мыйзамдары боюнча тренингдерге катышпаганы үчүн укуктук сабаттуулугу төмөн бойдон калууда.

2. *Методикалык колдоонун алсыздыгы.* Орто кесиптик билим берүү мекемелеринде педагогдор үчүн укуктук методикалык колдонмолор жетишсиз. Мисалы, окутуучулар укуктук маселелерде өз алдынча чечим кабыл алууда көбүнчө жетекчиликтин көрсөтмөсүн күтүшөт.

3. *Этикалык жана укуктук жоопкерчиликтин тең салмактуулугу сакталбаган.* Изилдөө көрсөткөндөй, айрым педагогдор укуктарын коргоого көбүрөөк көңүл буруп, милдеттерин аткарууда жоопкерчиликти жетишсиз сезишет.

4. *Ички документтердин эскилиги жана жаңыланбашы.* Бир катар колледждерде «окутуучунун укуктары жана милдеттери жөнүндө жобо» 2018-жылдан бери өзгөртүлбөй колдонулуп келе жатат. Бул укуктук актылардын учурдагы мыйзамдарга дал келбестигин шарттайт.

5. *Билим берүү саясаты менен практиканын ортосундагы ажырым.* Теориялык документтерде окутуучуга академиялык эркиндик берилгени менен, иш жүзүндө бюрократиялык чектөөлөр көп.

Сандык маалыматтар укуктук сабаттуулук менен педагогикалык натыйжалуулук ортосунда түз байланыш бар экенин көрсөттү. Мисалы, укуктук маалымдуулугу жогору мугалимдердин студенттик баалоо критерийлери адилеттүү жана ачык болот. Ал эми укуктук даярдыгы начар мугалимдерде административдик жаңжалдар көбүрөөк кездешет. Бул тенденция эл аралык изилдөөлөрдө да белгиленет. OECD [6, 102-б.] маалыматына ылайык, укуктук колдоосу күчтүү өлкөлөрдө мугалимдердин ишке болгон мотивациясы 25–30% жогору болот. Демек, укуктук эркиндик педагогикалык сапатка түз таасир этет. Кыргыз контекстинде бул маселе өзгөчө мааниге ээ, анткени орто кесиптик билим берүү тармагындагы көпчүлүк мугалимдер укуктук укуктарын билбестен иш алып барышат, бул өз кезегинде алардын ишенимин жана кесиптик аброюн төмөндөтөт.

Изилдөөнүн натыйжалары билим берүү уюмдары үчүн практикалык мааниге ээ:

- Укуктук маданиятты өнүктүрүү боюнча атайын курстарды киргизүү;
- Мектеп-колледж деңгээлинде «педагогдук укуктар жана милдеттер» боюнча ички семинарларды уюштуруу;
- Ар бир билим берүү мекемесинде «педагогикалык этика жана укуктук жоопкерчилик кодексин» жаңылоо.

Талкуулоонун натыйжасында төмөнкү негизги жыйынтыктар чыгарылды:

- Орто кесиптик билим берүүдө окутуучунун укуктары менен милдеттери теориялык жактан жакшы иштелген, бирок практикалык деңгээлде толук ишке ашырылган эмес.
- Педагогдордун укуктук маалымдуулугу орточо деңгээлде, бирок укуктарды колдонуу механизми жетишсиз.
- Укуктук маданият педагогикалык натыйжалуулукка түздөн-түз таасир этет.
- Этикалык жана укуктук жоопкерчилик окутуучунун кесиптик компетенциясынын маанилүү компоненти болуп саналат.
- Мыйзамдык ченемдерди практикага интеграциялоо жана ички документтерди жаңылоо зарыл.

Мунун баары укуктук билим берүү системасында реформаларды жүргүзүү, педагогдордун укуктук сабаттуулугун жогорулатуу жана кесиптик маданиятын өнүктүрүү зарылдыгын көрсөтөт. Ошентип, укуктук жана этикалык билим берүүнү бирдиктүү системага айлантуу орто кесиптик билим берүүнүн сапатын көтөрүүнүн негизги факторлорунун бири болуп саналат.

Орто кесиптик билим берүү бөлүмүндөгү окутуучулардын укуктары жана милдеттери билим берүүнүн сапатын камсыздоодо, педагогикалык ишмердүүлүктүн мазмунун өркүндөтүүдө жана студенттердин кесиптик компетенцияларын калыптандырууда негизги ролду ойнойт. Изилдөөнүн жүрүшүндө белгиленгендей, окутуучунун укуктары анын педагогикалык ишин натыйжалуу ишке ашырууга, методикалык жана академиялык эркиндикке ээ болуусуна шарт түзөт (Токтосунов Ж., 2020, б. 45). Ошол эле учурда окутуучунун милдеттери билим берүүнүн мамлекеттик стандарттарына, этикалык нормаларга жана педагогикалык жоопкерчилик принциптерине таянып иш алып баруусун талап кылат.

Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары төмөнкүлөрдү көрсөттү:

- Орто кесиптик билим берүү системасында окутуучунун укуктары менен милдеттеринин тең салмактуулугу – билим берүү процессинин туруктуулугун жана сапатын камсыздоонун маанилүү шарты болуп саналат.
- Мыйзамдык жана нормативдик документтерде (Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамы [1, 12-б.] окутуучунун укуктарынын чектери так аныкталганы менен, иш

жүзүндө бул укуктарды ишке ашырууда административдик тоскоолдуктар жана ресурстар жетишсиздик байкалат.

- Окутуучулардын кесиптик компетенциясын жогорулатуу, алардын укуктук сабаттуулугун өнүктүрүү жана мотивация системасын өркүндөтүү билим берүү сапатын жогорулатуунун негизги факторлору катары аныкталды.

Практикалык сунуштар:

– Орто кесиптик билим берүү мекемелеринде окутуучулардын укуктук маданиятын өнүктүрүү боюнча үзгүлтүксүз семинарлар жана тренингдерди өткөрүү сунушталат.

– Мугалимдердин укуктары жана милдеттери боюнча ички методикалык колдонмолорду жана электрондук ресурстарды иштеп чыгуу зарыл.

– Окутуучунун эмгегин баалоо жана мотивациялоо системасын өркүндөтүү – алардын кесиптик өсүшүнө жана билим берүүнүн сапатына оң таасир этет.

– Келечекте бул багытта педагогдордун укуктук жана этикалык жоопкерчилигин чагылдырган эмпирикалык изилдөөлөрдү жүргүзүү сунушталат.

Жыйынтыктап айтканда, орто кесиптик билим берүү тармагында окутуучулардын укуктарын камсыз кылуу жана милдеттерин тактоо – билим берүү системасынын өнүгүшүнө, окутуунун мазмундук жана сапаттык жактан өркүндөөсүнө өбөлгө түзөт. Бул жаатта жүргүзүлгөн саясат жана илимий изилдөөлөр педагогикалык иштин натыйжалуулугун жогорулатууга көмөк көрсөтөт.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамы. – Бишкек, 2022. – 42 б.
2. Кыргыз Республикасынын «Педагогдун статусу жөнүндө» Мыйзамы. – Бишкек, 2023. – 35 б.
3. Мамбетова А. *Педагогикалык ишмердүүлүктүн укуктук негиздери*. – Бишкек: ИАА, 2020. – 95 б.
4. Токтосунов Ж. *Маалыматтык коопсуздук жана билим берүү укуктары*. – Бишкек: КТУ, 2021. – 145 б.
5. Карабаева К. У. *Педагогикалык маданият жана жоопкерчилик*. – Бишкек: КРЖПИ, 2019. – 80 б.
6. OECD. *Teachers' Professional Rights and Responsibilities*. – Paris: OECD Publishing, 2021.

Рецензент: педагогика илимдеринин кандидаты, доценттин м.а. Толоев М.Ж.